CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE NOORD-BRABANT
MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEMEENTE LITH

UITGAVE PROVINCIE NOORD-BRABANT

colofon

De Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/ Monumenten Inventarisatie Project wordt verricht door mevr. drs. M. Daru-Schoemann, dhr. drs. M. Koenders, dhr. drs. A. van Leeuwen (coördinatie), dhr. drs. N. Maes, dhr. drs. J. Michels, dhr. H. Ruiter arch. h.b.o., mevr. drs. M. Vaessen, mevr. drs. W. Wessel.
Secretariaat: mevr. D. van Loon-Graafmans, Hildebrandstraat 24, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel. 073-147471.

De rapporten zijn te bestellen bij de afdeling Voorlichting van de Provincie Noord-Brabant, Brabantlaan 1, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel.: 073-812511.

INHOUD

Woord vooraf 3

Werkwijze en criteria 5

1. Situering der gemeente 10

2. Bodemgesteldheid 10

3. Grondgebruik 11

4. Infrastructuur 12

5. Nederzettingsstructuur 14

6. Stedebouwkundige typologie 19

7. Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen 20

8. Beschrijving der objecten 25

9. Literatuur 57

Kaart (bijlage)

WOORD VOORAF

Dit rapport over Lith maakt deel uit van de serie Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groen-elementen tot ca. 1940 in de steden en dorpen van de provincie.
De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de stedebouwkundige structuur, de bebouwing van kern en buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te laten leggen.
Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld.
In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten.
Dit model is tot eind 1988 gehanteerd in 69 gemeenten. Najaar 1988 is ook in Noord-Brabant het door de minister van WVC geëntameerde Monumenten Inventarisatie Project van start gegaan. Binnen dit project wordt vastgelegd hetgeen in Nederland tussen ca. 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedebouw is gerealiseerd.

Het MIP beoogt:
- het verkrijgen van een eerste landelijk overzicht van de zgn. "jongere bouwkunst en stedebouw' (ca. 1850 - 1940)
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en voor monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode 1850 - 1940
- het formuleren van uitgangspunten ten behoeve van publikaties en wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch of industrieel-archeologisch gebied
- het verkrijgen van bouwstenen als een eerste aanzet tot nieuw te ontwikkelen beleid van Rijk, provincies en gemeenten ten aanzien van de ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg, alsmede van een basis voor planologisch-stedebouwkundige afwegingen
- het verzamelen van informatie die voor Rijk, provincies en gemeenten als basis kan dienen bij het selecteren en registreren van objecten, ensembles, structuren en dorps- en stadsgezichten

In Brabant zullen daarnaast ook nog objecten en structuren van vòòr 1850 vastgelegd worden als uitvloeisel van de in 1979 begonnen Cultuurhistorische Inventarisatie.
Onderzoek en veldwerk voor dit rapport vonden plaats in 1988/1989 door mevr. drs. M.M.R. Daru-Schoemann.

's-Hertogenbosch, februari 1990.

WERKWIJZE EN CRITERIA

In Brabant is het MIP officieel van start gegaan op 1 oktober 1988. De inventarisatie wordt hierbij gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie in acht werkgebieden verdeeld, op basis van de historische en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1850 - 1940.
Deze gebieden zijn:
1. Brabants Kleigebied
2. Zuidwest Brabant
3. Regio Tilburg
4. Regio 's-Hertogenbosch
5. Kempen
6. Regio Eindhoven
7. Maaskant
8. Brabantse Peel

Bij de inventarisatie wordt - binnen een zo breed mogelijke context - gewerkt van groot naar klein.
Eerst wordt van elk gebied een schets gegeven van de algemene karakteristieken. Op basis hiervan wordt voorts - gemeentegewijs - ingegaan op de stedebouwkundige aspecten van een stad of dorp. Tegen deze achtergrond worden ten slotte de objecten in de verschillende gemeenten beschreven.
De door het rijk voorgestelde werkwijze sluit goed aan bij onze sinds 1979 gevolgde werkwijze. Onbewust vooruitlopend op het MIP heeft de provincie vanaf het begin naast de oudere bouwkunst (ca. 10% van de monumenten in Brabant) ook steeds de jongere bouwkunst (ca. 90% van de monumenten) in haar werkwijze betrokken. Dit uitgangspunt zal binnen het MIP gehandhaafd blijven, met dien verstande dat de gegevens van de oudere bouwkunst buiten het MIP-kader vallen en dus niet aan het rijk geleverd zullen worden. Zij zullen wel voorkomen in de rapporten van de gemeenten die gewoon zullen blijven verschijnen. Tevens zullen nu ook de grote gemeenten (Tilburg, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Roosendaal, Helmond en 's-Hertogenbosch) beschreven worden.
In de geautomatiseerde MIP-bestanden welke uiteindelijk aan het Rijk geleverd gaan worden, zal ook het bestaande materiaal van jongere bouwkunst van de 69 reeds geïnventariseerde gemeenten worden opgenomen.
Deelname aan het MIP verleent de provinciale inventarisatie een belangrijke toegevoegde waarde. Zonder extra provinciale investering wordt het inventarisatiebestand geautomatiseerd en in overeenstemming gebracht met een landelijke opzet.
Voor verdere details verwijzen wij naar de Handleiding Inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw (1850-1940), Zeist- 's-Gravenhage 1987.

Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking komen moet uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurt aan de hand van een aantal criteria, die groepsgewijs worden omschreven.
Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk.Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 zijn uiteindelijke vorm kreeg. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek worden alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

* Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedebouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

* Planologische, landschappelijke en stedebouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten, erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedebouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

* Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, is het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.
Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontlenen vooral daaraan hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk

ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.
Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Samenstelling rapport

In dit rapport wordt een beeld gegeven van de cultuurhistorisch waardevolle structuren en objecten van oudere en jongere bouwkunst binnen de gemeente. Hierbij is de samenhang tussen de objecten en het landschap of de nederzetting van groot belang.

Door het raadplegen van de historisch-geografische beschrijving van het inventarisatiegebied (afzonderlijk verkrijgbaar) en het naslaan van specifieke plaatsgebonden literatuur ontstaat een beeld van de ontwikkelingen tot ca. 1950. De topografische kaarten van ca. 1850, 1900 en heden op de schalen 1 : 50.000 en 1 : 25.000 zijn eveneens van belang, omdat door vergelijking een indruk ontstaat van occupatiepatronen en ontwikkelingen tot op heden. In het veld wordt dit beeld aangevuld met eigen waarneming.
Vervolgens worden per kern en in het buitengebied de objecten die aan de eerder genoemde criteria voldoen geregistreerd.

Elk rapport omvat de volgende onderdelen. Na Woord Vooraf en Werkwijze en Criteria worden de ligging van de gemeente (hoofdstuk 1), de bodemgesteldheid (2) en het grondgebruik (3) behandeld. Dan volgt een overzicht van de veranderingen in infrastructuur, wegen, waterlopen etc. (4). Vervolgens worden de nederzettingen behandeld (5). In de hoofdstukken 6 - 8 worden de onderzoeksresultaten beschreven. Voor de grotere gemeenten met planmatige ontwikkelingen tussen 1850-1940 wordt een stedebouwkundige typologie gegeven met een kaart van gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde. Bij de meeste kleinere gemeenten blijft dit onderdeel achterwege. Hier hebben in het algemeen immers in de periode 1850-1940 geen samenhangende stedebouwkundige ontwikkelingen plaatsgehad. Wel worden in sommige gemeenten waardevolle bebouwingsgroepen van vòòr de periode 1850-1940 apart aangegeven.
Dan volgt een karakterisering der objecten, bouwvormen en typen (boerderijen, woonhuizen, openbare gebouwen etc.). Dit alles wordt afgesloten met de objectgegevens, geordend naar adres en huisnummer (even, oneven). Per object worden de oorspronkelijke en huidige functie, architect, bouwdata, bouwstijl en een beschrijving der gevels, ramen, deuren, daken, bijzondere constructies en in een enkel geval interieurgegevens (meestal wordt alleen het exterieur geregistreerd) weergegeven. Dan volgen bijgebouwen, artefacten (stoepen, stootstenen, hekken etc.) en groenelementen. Ook wordt aangegeven een motivering voor opname en of het object beschermd is.
Tenslotte volgt de literatuur.

Bijgevoegd worden kaarten 1 : 10.000 en indien nodig deelkaarten van de stedebouwkundige typologie en de dichtbebouwde kernen. Op de kaart 1 : 10.000 worden aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip) - beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnaam en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm. (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen worden eveneens aangegeven.

1. Situering der gemeente

1.1. Ligging

De gemeente Lith ligt in de Provincie Noord-Brabant. De huidige gemeente Lith heeft een oppervlakte van 5419 ha, en een inwonertal van 6074 (per 1.1.1989). Lith maakt deel uit van het Stadsgewest Oss. Het bevindt zich in het inventarisatiegebied van de Maaskant. De gemeente ligt aan de Maas en grenst ten oosten aan Megen, ten zuid-westen aan Oss en ten zuiden aan de gemeenten 's-Hertogenbosch, Nuland en Geffen. Tot de gemeente behoren de dorpen Lith, Lithoyen, Maren-Kessel, Oyen, Teeffelen en Het Wild. Het grondgebied van Lith valt nu onder de jurisdictie van het waterschap Maaskant, maar voor de waterschapsreorganisatie onder de waterschappen van het Hoog Hemaal, het Laag Hemaal, van Oyen en van Teeffelen.

1.2. Ontwikkeling

Lith heeft een oude bewoningsgeschiedenis. De oudste sporen zijn afkomstig uit de late IJzertijd. Er zijn resten van Romeinse bewoning gevonden (uit circa 50 vóór Christus). Lith was reeds in 968 bekend als havenplaatsje. In de dertiende eeuw was Lith eigendom van het Domkapittel te Luik, terwijl Lithoyen behoorde tot de Remigiusabdij te Reims. Lith behoorde sinds 1672 aan de Republiek. In de Franse tijd werd Teeffelen (daarvóór een onderdeel van het Graafschap Megen) samengevoegd met het dorp Oyen (dat tot dan onder Gelders bestuur was geweest). In 1819 werden de dorpen Alem, Maren en Kessel verenigd tot één gemeente. Lithoyen en Oyen-Teeffelen werden in 1939 aan de gemeente Lith toegevoegd, na de Tweede Wereldoorlog gevolgd door Maren, Kessel en Het Wild. De samenstelling der gemeente is opnieuw als gevolg van de Maasverbetering veranderd : Alem kwam aan de andere kant van de Maas te liggen, maar de gemeente kreeg een gebied erbij in de vorm van de Maasbocht die van de gemeente Alphen werd afgesneden. In 1958 werd het grondgebied van die gemeente verdeeld over Maasdriel, Empel en Lith. De huidige samenstelling van Lith dateert van dat jaar. Maren-Kessel is na de Tweede Wereldoorlog ontstaan als een wederopbouw-dorp. De oude kern van Het Wild is toen vernietigd en nadien herbouwd.

2. Bodemgesteldheid

Bodemsoorten en reliëf.

De bodem is na de ijstijd ontstaan behalve een zandopduiking ten westen van Teeffelen. Rivierkleiafzettingen van de Maas hebben evenwijdig aan de rivier oeverwallen gevormd en stroomruggen van zavelige grond en zandige overslaggrond. Langs de dijk is de grond zandig. Een aantal oude meanders is recent gevuld met zand dat tijdens de Maasreguleringswerken gegraven werd. De uiterwaarden tussen Maas en dijk zijn zandig. De komgronden, waarvan een gedeelte vroeger geïnundeerd kon worden, zijn van zware komklei. Het meest bedreigd door inundatie was het gebied van Teeffelen, dat nu nog het dunst bevolkt is. De komgronden verlopen van circa 4,6 m NAP in het oosten tot circa 2,7 m NAP in het westen. Tussen de komgronden in het noorden en het zuiden is het verval ongeveer 1 meter. De "hoge" gronden liggen ongeveer 2 meter boven de komgronden.

Afwatering

De afwateringsstructuur is geleidelijk gegroeid vanaf de veertiende eeuw, toen de bedijking begon. De polders zijn apart ontstaan, met name de polders van het Laag Hemaal (Kessel en Alem, 1349), van het Hoog Hemaal (Lith en Lithoyen,1325), van Oyen, en pas in de achttiende eeuw, de polder van Teeffelen. Tot de polder van het Hoog Hemaal behoorden ook Geffen en Oss. Alhoewel in 1921 het waterschap 'De Maaskant' de diverse kleinere polderbesturen verenigde, zijn in het landschap door sloten en dijken nog de oude bestuurlijke grenzen waarneembaar. Binnen de ringdijken, vormden kaden lage tussendijken en tegelijk de grens tussen de oude rechtsgebieden. Deze kaden zijn nu nog nauwelijks als verhogingen in het landschap waar te nemen. In de Polder van Lith bevinden zich oude afwateringssloten die hun tracé hebben behouden en in de kernen Lith en Lithoyen is de grillige loop van de kleinere waterlopen voor een deel behouden. In het oosten wordt het water zonodig binnengelaten via de Teeffelense wetering die eindigt in de Hertogwetering. In het westen van de gemeente, stroomt het water vanuit het noorden naar de Roode Wetering -parallel aan de Hertogswetering-die voor een groot deel tevens de grens van de gemeente in het zuiden vormt. Tot 1759 werden de lage gronden van Teeffelen gebruikt als boezemland van de Teeffelense wetering en kwamen zij twee keer per jaar blank te staan. Toen de Beerse Overlaat in werking was -vóór 1942-, stroomde het water altijd over het gebied van de huidige gemeente Lith. In de polder van Lithoyen was geen bekading aanwezig tegen het water van de Beerse Maas die volgens oudere streekbewoners vaak op een andere manier stroomde dan op kaarten wordt aangegeven.

Indeling van het landschap

Samenvattend kunnen we in het landschap van Lith de volgende gebieden onderscheiden

a. De bebouwde kommen van de kerkdorpen, gelegen op de oeverwal (Het Wild, Maren, Kessel, Lith, Lithoyen, Oyen), of op een zandige opduiking (Teeffelen)
b. De komgronden (kleigebieden), gelegen ten noorden van de Hertogwetering/Rode Wetering.

3. Grondgebruik

In het buitendijks land bevinden zich de vroegere gemene weiden, die nu verdeeld zijn. Voor een deel is de percelering nog kleinschalig, maar de meeste uiterwaarden (Allemanswaard, De Wijken, de Kesselse Waard) kennen nu grote percelen. De Maasregulering heeft de oude kavelstructuren van de buitendijkse gronden verstoord. Dijkverzwaring kan het oude beeld van de dijkomgeving nog verder veranderen. De Maasregulering heeft meanders afgesneden. Een van deze meanders behoorde tot het grondgebied van Alphen aan de overkant, en maakt deel uit van de gemeente Lith. Deze werd, om de daar aanwezige loswal nog te kunnen gebruiken slechts ten dele afgesloten. Het is nu een op zichzelf staand rustig gebied. De Maasregulering heeft ook verder ingrijpende veranderingen gebracht. Zo bieden de dode armen van de Maas ruimte voor natuurgebieden en recreatie. De oudste akkergronden in kernen dragen de naam eng. In de kern Lith is een dergelijke eng ondanks latere uitbreidingen grotendeels intact gebleven. De bedijking in de veertiende eeuw maakte ontginning van laaggelegen landen mogelijk, die echter alleen voor grasland geschikt waren. In die gebieden was er dus meer hooi en meer veestapel. Gemeenschappelijke ontginning vond

in sommige gevallen plaats per blok, omgeven door 'graven' (gegraven waterlopen). Dit blok werd verdeeld in gelijke kavels om een gelijke verdeling van grond van verschillende kwaliteit te garanderen. Dit landschapsbeeld, bepaald door middeleeuwse ontwikkelingen, vindt men in Lith en Lithoyen. In Maren, Kessel, Oyen, Teffelen zijn de kavels strak en rechthoekig: misschien heeft daar ontginning plaats gevonden onder leiding van een feodale heer. De stroomruggen zijn vanouds woongronden, met aanpalende akkerkomplexen. Na 1942, toen de Beerse Overlaat definitief werd afgesloten (zie regio-beschrijving), was er een beter perspectief voor ontwikkeling van de komgronden. Na de Tweede Wereldoorlog werd daar op grote schaal de ruilverkaveling die begon in 1940, voortgezet. De polders van Laag-Hemaal en Oyen-Teeffelen kwamen in de jaren vijftig aan de beurt. Men vindt in deze gebieden slechts nieuwe tot zeer nieuwe bebouwing. In het poldergebied zijn de kavels als gevolg van de ruilverkaveling veel groter dan zij tot de Tweede Wereldoorlog waren. In het huidige polderlandschap is de boombeplanting zeer schaars, waardoor de hoge, dichte vegetatie van de drie eendenkooien extra opvalt. Overigens was de beplanting vóór de sluiting van de Beerse Overlaat nog schaarser.

4. Infrastructuur

4.1. Wegen

Dijken vormen vanouds -dat wil zeggen vanaf de bedijking in de veertiende eeuw- verbindingswegen. Om ontginningsgebieden te ontsluiten, was het ook soms nodig speciale wegen aan te leggen, zoals de Rotse Straat, die naar het gebied 't Rot te Teeffelen voert. Binnendijks en tussen de verkeerswegen hebben zich verder paden gevormd. In de kernen Lith en Lithoyen is slechts een klein deel van het vroegere kleinmazige net van paden nog aanwezig. In 1912 werden de tot dan onverharde paden in de Engwijk voorzien van grindverharding. De verbinding tussen Lithoyen en Oss was vanouds belangrijk voor het vervoer van goederen in het bijzonder van boter van en naar de overslagplaats aan de Maas. In 1810 vonden al werken plaats om deze weg te verbeteren naar provinciale maatstaven. Tot 1891, toen de weg met keien werd bestraat, was het wegdek slechts voorzien van een grindlaag. Ontsluiting van boerderijen langs de dijk vindt plaats via de laaggelegen achterstraat (die op een deel van haar tracé nu de naam Mr. van Coothstraat draagt). De provinciale weg heeft een grootschalig lineair element gebracht waarlangs nieuwe (lint)bebouwing kon ontstaan. In 1867-1869 werd de weg tussen Het Wild en Lithoyen aangelegd. Deze maakt deel uit van de weg die vanuit 's-Hertogenbosch via Empel door de gemeente Lith naar Oss loopt. In 1912-1915, 1922-23, in 1930-1932 werden werken uitgevoerd om de hoofdwegen van een klinkerdek te voorzien. Kleinere verbindings- en ontsluitingswegen lopen in noord-zuidrichting naar de aangrenzende gemeenten.

4.2. Water, waterbouwkundige werken en veren

De Maas.

De Maas (met de overblijfselen van haar vroeger tracé) vormt een tussen 1933 en 1936 bepalend grootschalig landschapselement in het Lithse gebied. De werkzaamheden hebben hier grote hoeveelheden grond verplaatst. De afsnijding van de Maasbocht bij Lithoijen/Alphen vond plaats in 1933-1934. De huidige werkzaamheden bij de Lithse Ham en bij Kessel ten behoeve van regulering en recreatie veroorzaken verdere reliëf- en landschapsveranderingen langs het water, in het bijzonder het verdwijnen van een groot deel van de uiterwaarden in het westen.

Sluis en stuw

De bouw van een stuw op de Maas bij Lith (1935-1936) was nodig om bij lage waterstand voldoende vaardiepte te krijgen tussen Grave en Lith. Het complex maakt deel uit van de uitgebreide werken die tussen 1931 en 1942 het aanzien van de Maas grondig hebben veranderd (zie regionale beschrijving). Voor de scheepvaart zijn stuw en sluis van vitaal belang, maar zij hebben een negatieve invloed gehad op de riviervisserij.

Veerdiensten

Er zijn veerponten bij Oyen (voor de verbinding Oss-Oyen-Land van Maas-en-Waal), Lith (Lith-Alphen) en Maren (Oss-Alem-Bommelerwaard). Er bestond (vroeger) ook een voetveerdienst tussen Lithoyen en Alphen. De veerdiensten zijn geen aanzet geweest voor omvangrijke bouwactiviteiten.

Haven

Een in 1889 voorgesteld plan voor het bouwen van een kanaal tussen Oss en Lithoyen ging niet door. Wel ligt er nu een recente jachthaven, in eigendom van de gemeente Oss. De gemeente Lith heeft een eigen jachthaven bij de Lithse Ham, waar de werkzaamheden eind 1988 nog niet afgerond waren.

Weteringen

De Roode Wetering, vroeger de wetering van het Laag Hemaal begrenst het gebied ten Zuiden. De Oude Kesselse Graaf markeert de grens van het gebied dat Kessel, MarenKessel, Maren en 't Wild omvat. De Teeffelensche Wetering loopt van de dode arm van de Maas in Lithoyen tot aan de Hertogswetering.

Dijken

De dijkstructuur is na het begin van de bedijkingswerkzaamheden in de veertiende eeuw geleidelijk aan elkaar gegroeid. Deze geleidelijke ontstaansgeschiedenis maakte van de polders eerst aparte bedijkte gebieden. De Polder van Oyen was zelfs volledig gescheiden, met een dijk als zuidelijke grens. De landinrichting en herverkaveling van de jaren vijftig hebben de kaden in het lage gebied zoals de Tiendweg en de Teeffelense kade afgevlakt. De oude Tiendweg midden loopt midden door de komgronden van Oost naar West. Deze zou een onderdeel kunnen zijn van de vroegere waterstaatkundige structuur uit de veertiende eeuw, en als zogenaamde

tussenkade zijn aangelegd. De Teeffelense kade ontstond in 1759. De dijken langs de Maas vormen een belangrijk lineair element in het landschapsbeeld van Lith. Het tracé van de dijkwegen is een herinnering aan het tracé van de Maas van vóór de Maasregulering. Het huidige aanzien van de dijken langs de Maas gaat in de komende jaren drastisch veranderen. De dijkverzwaring zal het verdwijnen van alle buitendijkse bebouwing met zich meebrengen.

5.Nederzettingstructuur

5.1. Sociaal-geografisch overzicht

Alhoewel de bevolking sinds 1840 (ca 1200 inwoners) verviervoudigd is (4698 inwoners in 1970), is de absolute bevolkingstoename vrij gering. In 1865 telden volgens Kuyper Lith, Oyen en Alem (met Het Wild, Kessel en Maren) in totaal 2000 inwoners.
Terwijl de andere kerkdorpen agrarische kernen waren, was Lith een dorp waar ook vissers, handelaren en ambachtslieden woonden. Lith kende in de negentiende eeuw drie paarden- en runderen (beesten)markten, die plaats vonden op het bestaande (en opnieuw ingerichte) driehoekige marktveld. Door de sterke groei van het nabije Oss in de twintigste eeuw, is het relatieve belang van de kern van Lith ten opzichte van de rest van de gemeente afgenomen. De havenfunctie van Lith voor Oss is tijdens de industrialisering van Oss niet van de grond gekomen.
Het aantal landbouwbedrijven is beduidend afgenomen, de oppervlakte per bedrijf is echter toegenomen. De landbouwactiviteiten zijn o.a. veehouderij en het verbouwen van suikerbieten. Aan de Maas zijn er baggeractiviteiten, en vindt winning en produktie van bouwmaterialen plaats. De riviervisserij die in de negentiende eeuw nog een belangrijke bron van verdiensten was, speelt nu geen economische rol meer.
Lith heeft drie coöperatieve boterfabrieken gekend: "De Nijverheid" (1903), de "Nooit Gedacht" en "De Maaskant"(1919) waarvan het gebouw nog bestaat, maar dat niet meer in bedrijf is. De gebouwen van de bierbrouwerij en frisdrank-fabriek Herta aan het Brugpad (niet meer in bedrijf) zijn nog aanwezig. Van der Aa maakt echter in 1846 melding van vier brouwerijen. De andere drie brouwerijen die Lith gekend heeft bevonden zich niet aan het Brouwerspad. Bij de molen (1677, na een brand in 1907 herbouwd) aan de rand van de kern van Lith bevindt zich een klein complex met molenaars-en knechtwoningen. In een van de gebouwen was kort na de oorlog een kleine Philipsfabriek gevestigd, evenals in het klooster te Lithoyen. De steenfabriek die vroeger met haar schoorsteen een beeldbepalend element in het landschap was is verdwenen (en vervangen door een staalbedrijf).
Het oude pand van de Boerenbond op de Kesselsedijk is nog in gebruik. Ook aan de Lithoijensedijk is een tijd lang een pakhuis van de Boerenbond gevestigd geweest. Daarvoor was het pand van het Waterschap. Het vervoersbedrijf Janssen is in 1877 begonnen aan de dijk te Lith maar is met vervoer over water opgehouden toen de margarinefabriek Jurgens na de fusie met Van den Bergh in 1929 wegviel als hoofdklant. Het oorspronkelijke huis van Janssen bestaat nog, maar zal in verband met de dijkverzwaring verdwijnen. Dit bedrijf is thans geheel uit Lith verdwenen. In Lith bevinden zich wel twee busondernemingen. Lith heeft een klein hotel en verschillende, verspreid gelegen café's, in het bijzonder in de buurt van de veerdiensten. Er zijn aan het eind van de negentiende en tot aan de Tweede Wereldoorlog een groot aantal café's en gelagkamers geweest, sommige met beugelbanen (een plaatselijk spel). In veel gevallen was de

café-functie van buiten nauwelijks zichtbaar. Het ging om een bijverdienste van boerinnen. Slechts enkele kleine winkels in de dorpskernen of op de dijk overleven nog ondanks de concurrentie van het winkelareaal van Oss. In het pand Lithsedijk 58 was een postkantoor gevestigd van 1892 tot 1920, van 1920 tot 1945 was het postkantoor te vinden op de Lithsedijk 52. Op Dorpsstraat 13 (boerderij in het dorpskern van Lithoyen) is eveneens een postkantoor gevestigd geweest. Op Langwijkstraat 25 (Lithoyen), nu een woonhuis, is een tijd lang een filiaal van de Boerenleenbank gevestigd geweest.
In de vorige eeuw werd het onderwijs verzorgd door zusters. Te Lithoyen door de zusters van Jezus Maria en Jozef, wiens klooster goed bewaard is gebleven en door de zusters van Schijndel, gevestigd te Oyen in het huidige bejaardenhuis Sint Jozef aan de Oyense Bovendijk. Circa 1920 waren er te Oyen een openbare en twee bijzondere scholen (jongens en meisjes, met kleuterschool), te Lithoyen twee RK scholen (jongens en meisjes), te Lith een openbare en twee RK scholen (jongens en meisjes). Alem had een RK school, Kessel een RK school en Maren een openbare school. De gemeente Lith heeft zes RK parochies: Lith, Maren-Kessel(in 1952 samengevoegd), Lith, Lithoyen, Teeffelen en Oyen. Van de vroegere vier NH gemeenten (Oyen, Lith, Lithoyen, Kessel, Alem en Maren) zijn er nu twee over, Oyen en Lith. De joodse gemeente was voldoende talrijk en bemiddeld om een synagoge te bouwen. De gemeente is tijdens de Tweede Wereldoorlog gedecimeerd en de synagoge op de dijk ten Westen van het Marktplein is verdwenen.
Gemeenschapshuis en bibliotheek bevinden zich te Lith in het voormalige (school)complex, tegenover kerk en gemeentehuis. Voor het onderbrengen van bejaarden is in het voormalige klooster van de zusters van Schijndel te Oyen het bejaardenhuis St Jozef ontstaan.

5.2.Nederzettingsvormen

De eerste bewoning op het Lithse gebied bevond zich op de veilige, hoger gelegen gronden. Latere, secundaire bebouwing heeft plaats gevonden langs de dijken. In de komgronden tenslotte bevindt zich de jongste bebouwing. Een aantal boerderijen in de lager gelegen gebieden is gebouwd op huisterpen. De verschillende kerkdorpen in Lith laten voor het kleigebied langs de Maas bijna ideaaltypische nederzettingsvormen zien van oeverwal- en donkdorpen. In de periode 1850-1940 vond er slechts een verdichting van de bebouwing plaats. Van werkelijke dorpsuitbreiding is er pas na de Tweede Wereldoorlog sprake.
Kenmerkend is op verschillende plaatsen in de gemeente de ontwikkeling van de bebouwing tussen dijk en achterstraat, en binnen de kom van Lith de situering van boerderijen aan de oude akkergronden (de eng), waarbij de boerderijen als het ware de rug (hun bedrijfsgedeelte) toekeren naar de straat: de toegang naar het woongedeelte bevindt zich dan hoger, aan het pad, tegen of aan de dijk. Een karakteristiek beeld voor Lith en Lithoyen is het stelsel van voor de vòòr 1912 geheel onverharde paden, dat zich op de stroomruggen heeft ontwikkeld. De verschillende dorpen bewaren voorlopig nog volledig hun individualiteit.

Lith

Het Marktveld en omgeving is waarschijnlijk het oudste bewoonde gebied. Het vormt het centrale plein van Lith, met openbare gebouwen en horeca. De openbare ruimte van het marktveld wordt enigzins voortgezet door pleinvorming aan de dijk. In 1980 en 1981 werd het driehoekige Marktveld opnieuw ingericht, met als markante elementen een gereconstrueerde openbare pomp, een muziektent en leilinden. Het Marktveld is omgeven door lage bebouwing. Aan de korte kant van het driehoek staat het gemeentehuis, deels behuisd achter een oude boerderijgevel, deels in een recente bebouwing. Aan de rand van dit gebied zijn institutionele gebouwen uit de negentiende en het begin van de twintigste eeuw geplaatst: de kerk met kerkhof, de pastorie, de school. Belangrijk onderdeel van de nederzetting is de Engwijk. Het Engwijkpad vormt de ruggegraat van het gebied en geeft toegang tot het woongedeelte van de boerderijen. Er is sprake van een oude bewoningsvorm, met geleidelijke verdichting, in het bijzonder tijdens het laatste kwart van de negentiende eeuw en het eerste kwart van de twintigste eeuw. De Engwijk bevindt zich aan de zuidkant van een schildvormig terrein in het midden van het dorp. Het Engwijkpad met de daaraan liggende bebouwing loopt op een kunstmatige verhoging, evenwijdig aan de (Achter)weg, een vroegere geul, de nu verbrede en verharde Mr. van Coothweg. De boerderijen liggen met hun woongedeelte gericht naar het pad en hun bedrijfsgedeelte naar de achterweg. Aan de overkant van het pad, zijn een aantal tuinen. Een aantal oudere hekken met holle ijzeren palen en een houten bolafsluiting is nog bewaard bewaard. De eng zelf ligt echter lager dan het aan de rand lopend pad. In de wijk Hereneng op de plaats van een vroeger feodaal landbouwcomplex bevindt zich nu vooral nieuwbouw. De Heuvelwijk is de punt van de driehoek, en is bezet met agrarische bebouwing. De Heuvel is net als de eng een oud akkercomplex. Aan de dijk, is er binnen- en buitendijkse lintbebouwing aan de Oostkant uitlopend op gegroepeerde bebouwing, met enige pleinvorming. Aan de Westkant loopt de bebouwing uit op het Weesje: de bebouwing is gekeerd naar de dijk maar er is een aansluiting op de Maas (en de pont). Lineaire ontwikkelingen zijn de dijk met dijkbebouwing en het padenstelsel, voor het grootste gedeelte nog onverhard en gedeeltelijk bewaard maar vroeger veel uitgebreider.

Kessel

Kessel is een oeverwaldorp. De hoofdvorm van het dorp wordt beheerst door lintbebouwing langs de dijk. Lineaire elementen zijn de dijk, de Achterstraat, de paden (in het bijzonder het onverharde Kerkpad), de Mr van Coothstraat. In het gebied tussen dijk en achterstraat zijn de huizen met de voorkant naar de dijk gericht, de achterkant naar het bedrijfsgedeelte, tegenover de lage gronden. Aan de westkant bevindt zich een gebied in de vorm van een ring met een dwarsstreep, met pastorie, noodkerk (na de oorlog in gebruik), kerkhof, school, schoolmeestershuis. Hier bevond zich ook de kerk die door oorlogsgeweld is verdwenen en waarvan fundamentresten nog aanwezig zijn. Dit groepje, hoe klein ook, vervulde een lokale centrumfunctie. Aan de zuidoost kant is er een kleine groep van boerderijen, die gedeeltelijk op een terp is gebouwd. Te Kessel ligt 't Hof. Op deze plaats heeft waarschijnlijk"het huis te Kessel",het kasteel van de feodale heren van Kessel gelegen. Beelden van het in 1801 gesloopte gebouw zijn niet bekend. Nog zichtbaar is een kunstmatige terreinverhoging met daarop een boomgaard.

Lithoyen

Het dorp Lithoyen heeft zich binnendijks op een stroomrug ontwikkeld. Voor het bouwen van boerderijen werd de grond opgehoogd met aarde uit oude stroombeddingen. In het oude centrum bevindt zich een groepering van openbare gebouwen en ruimten: gemeentehuis, klooster, kerkhof, kerk en pastorie. Het centrum vormt een harmonieus ruimtelijk geheel, waar elk element van belang is. Zo heeft het kerkhof een eigen karakter door de beelden die op de muur en binnen de ommuring aanwezig zijn. De structuur van Lithoyen was net als Lith bepaald door kleine groepen boerderijen (wijken) langs paden. Nu zijn in Lithoyen slechts brokstukken van het padennetwerk aanwezig met name het Dorpspad. Langs de dijk is de bebouwing verspreid. De Langwijk is gekarakteriseerd door lintbebouwing langs een (vlucht)pad vanuit het zuiden in de richting van de dijk. De "wijk" Steegeind strekt zich in een V-vorm langs een open plek, die vroeger bij inundatie als overloopgeul fungeerde. De woningvoorraad heeft zich voornamelijk uitgebreid door verdichting. De oude structuur van het dorp is nog steeds aanwezig en waarneembaar en pas in de jaren vijftig door een kleine uitbreiding aan de noordzijde gewijzigd.

Maren

Maren is een stroomrugdorp. De algemene vorm van het dorp is langwerpig en evenwijdig aan de stroomrug. De bebouwing is hoofdzakelijk lintvormig gegroeid. Belangrijke lineaire elementen van het dorp zijn de dijk (al in de veertiende eeuw aangelegd), de Achterstraat en de Molenstraat. Haaks op de hoofdrichting lopen enkele dwarsstraten. Kenmerkend in de nederzettingsstructuur zijn de verschillende vormen van bebouwing: de voornamelijk niet-agrarische dijkbebouwing en de voornamelijk agrarische bebouwing van de Achterstraat.

Oyen

Het dorp Oyen is ontstaan als een dijkdorp. In de vorige eeuw, stonden slechts enkele gebouwen aan de dijk, en langs de twee lussen van de Sassenstraat en de Kloosterstraat. Maatschappelijk belangrijke gebouwen -kerk, apotheek, pastorie, school- waren in de eerste helft van de negentiende eeuw geconcentreerd nabij de aansluiting van de Kloosterstraat op de Oyense bovendijk, later aangevuld door het klooster. De algemene vorm van het dorp is die van een T met vleugels. De kern grenst aan de dijk. Het kasteel-op circa een kilometer afstand van de dorpskern-vormt een bijzonder element als overblijfsel van de oude feodale structuur. Lineaire elementen zijn de dijk, het stratenpatroon en de lindenlaan bij het kasteel. De kern van Oyen heeft een lage bebouwingsdichtheid.

Teeffelen

Teeffelen is ontstaan als een donkdorp. De oorsprong van het dorp Teeffelen ligt in het westelijke gedeelte, het Kerkeind, dat gebouwd is op een opduiking van zand. De hoofdstraat (nu Pastoor van Weerdtstraat) loopt op het hoogste punt van deze opstuiving. Langs de hoofdstraat bevinden zich de oudere boerderijen, de pastorie, en op enige afstand van de weg, de neogotische kerk. Aan de kant van het kerkhof is de achttiende eeuwse

toestand nog zichtbaar. In het oosten bevindt zich een schildvormige ring. Enkele oudere boerderijen zijn aan de binnenkant van de ring geplaatst. Doordat Teeffelen tijdens het in werking treden van de Beerse Overlaat altijd in het overstromingsgebied lag, heeft er geen bebouwingsverdichting plaatsgevonden.

Dorpssuitbreidingen, integratie, annexaties, volkshuisvesting

Tot de herverkaveling woonde de overgrote meerderheid van boeren in de kernen. Tot na de Tweede Wereldoorlog was er slechts sprake van vervanging en incidentele invulling. Na de Tweede Wereldoorlog zijn er verschillende bouwgolven: de wederopbouwboerderijen, de bouw van het dorp Maren-Kessel en de wederopbouw van het door oorlogsgeweld getroffen 't Wild, de bouw van nieuwe boerderijen tijdens de herverkaveling, en in een zeer recent verleden, nieuwe woonwijken. Lith kent jonge uitbreidingen : de Kapelse Wiel (nieuwe bebouwing) en De Akkeren, de laatste op oude akkergronden. Maren-Kessel heeft als wederopbouwdorp een aantal centrum functies van Maren en Kessel overgenomen (zo vervangt de nieuwe kerk de twee verwoeste kerken van Maren en Kessel). Lithoyen is niet sterk gegroeid maar heeft in de Engstraat e.o. recente bebouwing. In Oyen is een nieuwe wijk ontstaan aan de oostkant van het dorp. In Teeffelen heeft enige uitbreiding in het oosten aan de buitenkant van de Singel plaats gehad.

5.3. Groene gebieden en buitengebied

Bijzondere landschapselementen

De uiterwaarden zijn door de werken aan de Maas sterk beïnvloed. De Kesselse waarden lijken nog het minst verstoorde uiterwaardengebied. De dijkdoorbraken hebben soms diepe sporen achtergelaten in het landschap, met name de wielen (Buitenkil, Soldatenwiel, Klein Wiel, wiel aan de Oyense Benedendijk). De Buitenkil is de enige nog bestaande buitendijkse wiel in de gemeente. Een aantal wielen in Lith zijn verdwenen tijdens opeenvolgende bedijkingen, gebleven zijn de wielen die zo diep waren dat men de dijk eromheen moest aanleggen. Het enig overblijfsel van een door Fransen aangelegd fort (batterij) is een bocht van de Batterijstraat.

De eendekooien zijn rechthoekige terreinen waar de kooiker en zijn hond eenden vingen door middel van lokeenden. In het midden bevindt zich water omgeven door bomen, voornamelijk wilgen, soms populieren. De drie overblijvende eendekooien bevinden zich op enige afstand van elkaar ten zuiden van de kern Lith, in het herverkavelde gebied. Hier liggen de Lithse kooi, de Kesselse kooi en de Marense kooi. Kaarten van 1865 laten een achttal eendekooien zien binnen de huidige gemeente. De meesten bevonden zich op het gebied van de vroegere gemeente Alem. Zij boden een manier om het lage gebied toch nuttig te gebruiken. Een eendekooi is een bijzonder kunstmatig biotoop. De beplanting van eendekooien is een aandachtspunt in het landschap van de herverkavelde gebieden.

Grienden boden in het verleden voor de economie belangrijk vlechthout, dat tegenwoordig door ander materiaal is vervangen. Er zijn hier en daar in de gemeente nog griendresten.

6.Stedebouwkundige typologie

Door het landelijke karakter van de gemeente Lith is geen sprake van een nieuwe stedebouwkundige ontwikkeling in de periode 1850-1940. Wel is er sprake van de volgende cultureel-historisch waardevolle gebieden.

Engwijk (Lith)

De Engwijk is een agrarisch gebied binnen de dorpskern, met een verdichte bebouwing en een bijzondere structuur.
Engwijkpad en Brugpad maken deel uit van dit gebied.
De reeds in de middeleuwen aanwezige eng is als open gebied binnen de kern van Lith bewaard gebleven en heeft derhalve een bijzondere landschappelijke en cultuurhistorische waarde. Kenmerkend is de ligging van boerderijen aan een hoger gelegen, onverhard (vlucht)pad,tegenover een tuin en weidegebied, en met het bedrijfsgedeelte haaks gericht naar de provinciale weg.
De historische betekenis van dit gebied is zuiver plaatselijk, maar landschappelijk-historisch binnen Lith zeer bijzonder, door het behoud van de agrarische functie van het gebied, tegelijk met en ondanks de bebouwings-verdichting.
Het gebied is in hoge mate gaaf. De aangebrachte veranderingen hebben geleidelijk plaatsgevonden zonder het algemene karakter aan te tasten. De Engwijk is een zeldzame bewoningsvorm in een kern en is specifiek voor Lith.

Prelaat van den Berghplein (Lithoyen)

Het Prelaat van den Berghplein was het vroegere centrum van het dorp, met de concentratie van gebouwen met een bijzondere functie: gemeentehuis, kerk, kerkhof en pastorie, klooster met school.
Bijzonder is de grote eenheid die de rondom het plein gegroepeerde gebouwen vertonen. Het plein is langgerekt, met het gemeentehuis als afsluiting van het perspectief vanaf de dijk. Bijzonder is ook de aanwezigheid van heiligenbeelden op de muur van het kerkhof. Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit. Het plein geeft tegelijk ruimtelijke omslotenheid en ruimtelijke variëteit en een schaal die passend is bij een kleine kern.
De historische betekenis ligt vooral in de vrij korte periode waarin de verschillende beeldbepalende gebouwen zijn ontstaan, en die daarmee binnen een beperkte omgeving een karakteristiek beeld van een dorpsplein aan het einde van de negentiende/begin van de twintigste eeuw geeft. Dit plein kan als een soort ideaaltypisch dorpsplein beschouwd worden.
Het plein is nog gaaf, met slechts een telefooncel als uitgesproken modern element.
Het is de combinatie van de bovengenoemde kenmerken die dit plein zeldzaam maakt.

Kesselse dijk met kerkpad en achterstraat

Langs de Kesselsedijk bevinden zich boerderijen die grotendeels goed bewaard zijn. Samen met de Achterstraat, de omgeving van de oude pastorie met het oude kerkhof en het onverharde kerkpad vormt deze bebouwing een samenhangend geheel.

7. Karakterisering der objecten, bouwvormen en-typen

7.1. Woonhuizen

Het Empire herenhuis Lithsedijk 6 ("Het Huis") is qua volume en detaillering (natuurstenen plint, middenrisaliet, corinthische pilasters, waaierlichten enz) uniek voor Lith (Rijksmonument). Lithsedijk 50 uit 1686 is met zijn in- en uitzwenkende gevel met medaillon eveneens zeldzaam en gerestaureerd. Het heeft een literaire waarde als het doktershuis van Tjerk van Taeke in het boek "Dorp aan de rivier" van Antoon Coolen (Rijksmonument). Het herenhuis Lithsedijk 42 heeft door zijn plattegrond en detaillering een stadse allure, o.a. door de toepassing van Jugendstil decors. Hamstrastraat 3 is een symmetrisch Empire herenhuis (voormalige NH pastorie) uit 1845 met een omlijste entree (Rijksmonument). Stedelijke invloed is overigens ook sterk merkbaar in de stijl van de diverse RK pastorieën (zie onder 'Kerkelijke bebouwing'). In de kern van Lith zijn er nog enkele voorbeelden van eenvoudige dorpshuizen met een laag en zadeldak met nok evenwijdig aan de straat. Voorbeelden zijn Marktplein 5, Marktplein 9, Marktplein 12, Kerkstraat Lith. Daarnaast bestaan er ook boerderijen waarvan het woongedeelte het karakter heeft van een dorpshuis zoals bijvoorbeeld Velmerweg 12. De dijkhuizen zijn voornamelijk niet agrarisch. In de gemeente Lith zijn de dijkhuizen zowel binnendijks als buitendijks gebouwd. Het oudst gedateerde is Oyense Bovendijk 21, met jaarankers uit 1799. Over het algemeen zijn deze huizen van het eenvoudigere type, waarbij een laag boven de dijk te zien is (Lithse dijk). In zeldzame gevallen zijn er twee bouwlagen, zoals bijvoorbeeld het op de dijk gebouwde herenhuis Oyense Bovendijk 2, dat van 1919 tot 1939 dienst deed als raadhuis. Binnen de bebouwde kom van Lith is er sprake van aaneengesloten dijkbebouwing aan beide kanten van de dijk, hier en daar onderbroken. Deze huizen kunnen gekenmerkt worden als dorpsdijkhuizen zoals Lithsedijk 10, Lithsedijk 13, Lithsedijk 24 (was dokterhuis), Lithsedijk 102 (een groter type). Op de Lithoyensedijk bevindt zich een groep van huizen voor waterstaatmedewerkers die een direkt verband heeft met het stuw/sluiscomplex.

7.2. Boerderijen

Als karakteristiek voor dit gebied zijn de T-boerderijen met de woning als dwarshuis, soms met een rieten dak gedekt. Het zadeldak heeft soms wolfseinden en is dwars tegen de schuur aan geplaatst. In de achtergevel bevinden zich de deuren die toegang geven tot de middenlangsdeel. Bij een deel van deze boerderijen bevinden zich in de voorgevel kleine zolderramen. Voorbeelden zijn Engwijkpad 11 en 16. Soms zijn deze ramen iets groter zoals bij de boerderij Pastoor van Weerdtstraat 6 (Teeffelen). Deze laatste boerderij is een fraai voorbeeld van een traditionele landelijke architectuur met stedelijke invloeden uit het vierde kwart van de negentiende eeuw, die zich onder andere manifesteren door ramen met profielomlijstingen en kuiven. Een verdere ontwikkeling van dit type heeft een volledige verdieping zoals het huis op de Pastoor van Weerdtstraat 10.

Sommige T-boerderijen hebben een middenlangsdeel (Weisestraat 1), andere een dwarsdeel. Zij zijn te vinden zowel aan de voet van de dijk (bijvoorbeeld Kesselsedijk 18 of Kesselsedijk 29) als binnendijks en in het poldergebied, langs een weg (Provinciale weg 28). De T-boerderijen hebben meestal bijgebouwen als bakhuizen en schuren. Grotere schuren hebben een open langsgevel met dakoverstek en een ankerbalkgebint. De tasruimte bevindt zich aan een kopgevel. Zeer veel van deze schuren zijn volledig gerenoveerd, maar ook de nieuw gebouwde schuren behouden nog dit type. Een mooi voorbeeld van een goedbewaarde schuur bevindt zich bij de boerderij Pastoor van Weerdtstraat 6 te Teeffelen. Krukboerderijen zijn betrekkelijk zeldzaam. Batterijstraat 27 en Kesselsedijk 11 zijn mooie voorbeelden van krukboerderijen met rieten daken. Weisestraat 1, Wielstraat 1 en Wielstraat 3 zijn voorbeelden van krukboerderijen. Singel 1 te Teeffelen is een op een kleine verhoging gebouwde, vrij grote krukboerderij met aangebouwde schuur.

Kortgevelboerderijen zijn naast de T-boerderijen het meest voorkomende type in de gemeente Lith. Zij lijken hier tijdens de laatste kwart van de negentiende eeuw sterk in opkomst te zijn geweest. Karakteristiek zijn de uit de tweede helft van de negentiende eeuw daterende boerderijen Kesselsegraaf 3 (jaarankers 1875) met langsdeel, Batterijstraat 3 , Batterijstraat 5 (Oyen) met rieten dakdekking en wolfsdaken. In Lith aan Engwijkpad (op nummers 2, 4,6 en 32) bevinden zich boerderijen die laten zien hoe kortgevelboerderijen naast T-boerderijen zijn gebouwd. In Kessel is Kesselsedijk 10 een goed voorbeeld van kortgevelboerderij. Vlierstraat 2 is een modernere versie van het kortgeveltype, met een mansardedak en speklagen van strengperssteen. Langgevelboerderijen zijn in de gemeente vrij zeldzaam, en bevinden zich hoofdzakelijk op de komgronden. De boerderij Bernhardweg 1 (Oyen), gebouwd aan de dijk en in de kern van Oyen, vormt een uitzondering. De boerderijen Beatrixweg 5 en Beatrixweg 11 bevinden zich in het buitengebied van Oyen-Teeffelen en zijn gebouwd op een kunstmatige verhoging. Nog een voorbeeld is de boerderij op Dorpstraat 13 (Lithoyen). Een aantal boerderijen is direkt na de Tweede Wereldoorlog in traditionele stijl herbouwd, zowel T-boerderijen alsook langgevels. Een boerderij uit 1954 op de Nieuwe Provinciale Weg 1 (Het Wild) laat dit traditionele wederopbouwtype goed zien.

7.3. Bedrijfsgebouwen en industriële gebouwen

Het gebouw van de boterfabriek de Maaskant Hertog-Janstraat 36 herinnert aan de opkomst van de zuivelindustrie aan het begin van deze eeuw. Het pakhuis van de Boerenbond Rust Roest aan de Kesselsedijk is buitendijks tegen de dijk gebouwd. Het pakhuis Lithoyense dijk 19 (ca 1935) is eigendom van het waterschap en later van de Boerenbond geweest. Van de brouwerij Het Hert (een van de vier brouwerijen die ooit in de gemeente bestaan hebben), Brouwerspad 24, zijn zowel bedrijfsgedeelte als kantoor/woonhuisgedeelte bewaard. Aan de Kerkstraat 2 bevindt zich een bedrijfspand/werkplaats uit de eerste decennia van deze eeuw.

7.4. Openbare gebouwen

De huidige gemeente Lith is de samenvoeging van verschillende vroeger zelfdstandige gemeenten, en heeft de meeste voormalige gemeentehuizen nog bewaard in Lithoyen (Prelaat v.d. Berghplein 2-4), Maren -het vroegere

gemeentehuis van Alem- Marensedijk 22 A), en Oyen, waar twee voormalige gemeentehuizen op korte afstand van elkaar staan (Oyense Bovendijk 2 en 1). Het dijkhuis op de Oyense Bovendijk 1 is van bescheiden dimensies en eenvoudig gedetailleerd. Het gemeentehuis van Lithoyen is van het traditionele type met centraal bordes en steektrappen. Het grotere, aan de Lithsedijk gelegen en nu verdwenen gemeentehuis, had eveneens deze kenmerken. De jongensschool aan de Langwijkstraat 9 te Lithoyen uit circa 1925 is nu dorpshuis "Avanti. Te Lithoyen is de vroegere meisjesschool een onderdeel van het klooster (nu door particulieren bewoond, waarvan een vleugel in de periode circa 1900 tot 1920 diende als tehuis voor bejaarde vrouwen). Het huidige gemeenschapscentrum te Lith is de vroegere RK basisschool. De daarnaast gelegen kleuterschool heeft dezelfde functie behouden. Te Kessel bestaat nog een klein complex (RK basisschool) met voormalige school en schoolmeesterwoning, dichtbij de kerk, het kerkhof en de pastorie.

7.5. Kerkelijke gebouwen

De gemeente Lith is rijk aan goed bewaarde groepen van religieuze gebouwen. Een aantal kerken bevindt zich op de plaats van een oudere kerk. De neo-gotische basilicale kruiskerk H. Lambertus te Lith (architect C. Franssen) dateert uit 1899-1900 met de oudere pastorie op Antoon Coolenplein 5 (vroeger aangebouwd aan de afgebroken kerk) en een kerkhof met calvarie. In Lithoyen bevindt zich de neogotische pseudobasiliek H. Remigius uit 1900-1901 (eveneens van C. Franssen) met daarnaast de pastorie (Prelaat van den Berghplein 6 uit 1920) en een kerkhof met heiligenbeelden geplaatst op de muur. De pastorie te Kessel (Kerkpad 3) is gebouwd dichtbij de aan het einde van de Tweede Wereloorlog opgeblazen H. Antoniuskerk, waarvan funderingsresten nog in het kerkhof te vinden zijn. De pastorie van Maren (Oude Pastoriestraat 5) bevindt zich tussen het oude kerkhof en de plaats waar de vroegere kerk voor de Tweede Wereldoorlog stond. De pastoriën van Maren, Kessel en Teeffelen hebben duidelijke typologische overeenkomsten: het zijn eenvoudige symmetrisch opgebouwde volumes met een midden-risaliet en topgevel die het gebouw enige monumentaliteit verlenen. De parochiekerk was in 1821 aan de RK gemeente teruggegeven en in 1835 gerestaureerd en is eveneens aan het einde van de Tweede Wereloorlog vernietigd. Te Maren-Kessel is de H. Lambertus kerk in Bossche School stijl door J. de Reus in 1951 gebouwd met pastorie in dezelfde stijl. De H. Servatius kerk uit 1837 te Oyen is in 1965 afgebroken. Enkele meubels van de oude kerk zijn in de nieuwe kerk bewaard. Deze kerk bevindt zich nu op enige afstand van het kerkhof. Teeffelen bezit de oudste kerk in de gemeente, de eenbeukige H. Benedictus (Rijksmonument) uit 1637, in 1834 en 1885 verbouwd, met een kerkhof en de negentiende-eeuwse pastorie Pastoor van Weerdtstraat 11. In de gemeente bevinden zich twee vrouwenkloosters. Het klooster te Oyen (uit 1895) is ingrijpend verbouwd en behoudt slechts een kleine en eenvoudige neogotische kapel in de oorspronkelijke toestand. Het neogotische klooster te Lithoyen is echter gaaf gebleven en vormt een ruimtelijk geheel met de kerk, de pastorie, het kerkhof en het voormalige gemeentehuis. Het Lithse klooster is afgebroken.

Voor de protestantse minderheid van Lith zijn er twee kerken: de Hervormde kerk te Lith, Lithsedijk 5, architect J.H. van Epen (1953). De NH kerk Oyen (Oyense Bovendjk 39, Rijksmonument) is een eenvoudige driezijdig gesloten

zaalkerk uit 1810 aan de voet van de dijk met een klein, verhoogd aangelegd kerkhof.

7.6. Kastelen en landhuizen

Op de plek van het kasteel van Oyen bevond zich in de veertiende eeuw een Huis van Oyen, dat in 1361 uitgebreid werd, mogelijkerwijze tot burcht. Het "nieuw" kasteel te Oyen werd in 1594 gebouwd op de fundamenten van de burcht, daarna herhaaldelijk verbouwd. Tijdens de eerste kwart van de negentiende eeuw werden een koetshuis en een paardestal toegevoegd (de oost-en westbouw). In 1837 werd het kasteel bijna geheel afgebroken. Zand van Maaskanalisatie is in de jaren 30 in de slotgracht gestort. In 1956 heeft er brand gewoed. Restauratiewerkzaamheden hebben plaatsgevonden die de resten van het kasteel geconsolideerd hebben.

7.7. Infrastructurele en waterstaatswerken

Het hoofdconcept van de stuw is afkomstig van ir. C.W. Lely (plan uit 1929), opgevolgd door ir. P. Ph. Jansen (de beweegbare afsluitingen van de stuw zijn ontwikkeld te Dortmund) Architect was ir. D. Reich (Maastricht). Ingebruikname van de sluis vond in 1936 plaats. De vistrap die bij het zuidelijke landshoofd werd ingebouwd voldeed niet en is in 1954 verbouwd. Het stuwcomplex brengt met zijn groep torens een grootschalig element in het landschap bij Lith. Op de Lithoyense dijk bevindt zich een rij 2dienstgebouwen en dienstwoningen.
De recent voltooide waterzuiveringsinstallatie Oyen bezet wel een grote oppervlakte in het polderlandschap, maar heeft in tegenstelling tot het stuw/sluis complex een laag profiel. Nog steeds vinden er landschapsveranderende werken plaats, o.a. voor het inrichten van recreatiegebieden. Op een aantal (niet bebouwde) plekken zijn reeds dijkverzwaringswerken verricht.

7.8. Artefacten

Er zijn veel getuigenissen van katholieke devotie uit verschillende periodes in de verschillende dorpen van de gemeente. In Lith bevindt zich een Heilig Hart-beeld uit 1927 bij de kerk en een calvarie op het kerkhof. Lithoyen heeft vier heiligenbeelden uit circa 1860 op de kerkhofmuur, een wegkruis, een Heilig Hart-beeld in de voortuin van het klooster en een Mariabeeld. In Kessel bevindt zich een beeldengroep op het kerkhof uit circa 1925 en een Heilig Hart beeld. Voor het naoorlogse bidkapelletje te Kessel is gebruik gemaakt van stenen en hout afkomstig van de gebombardeerde Marense RK kerk. Oyen bezit een Heilig Hart-beeld aan de Oyense Bovendijk op de hoek van het kerkhof, en een kruisbeeld op het kerkhof. Teeffelen heeft een Heilig Hart beeld in de tuinmuur van de pastorie, een Maria Kapelletje en ook een kruisbeeld op het kerkhof.

7.9. Groen

In 't Wild bevindt zich nog een uitgesproken griendperceel. Grienden zijn ontstaan op plekken waar water bleef staan of zeer langzaam doorstroomde, zoals na bedijking. Inmiddels zijn de meeste grienden door toegenomen afwatering en door ophoging en door omzetting in akkergebieden verdwenen.

Het aantal boomgaarden is in de laatste dertig jaar beduidend afgenomen. De resterende traditioneel aangelegde boomgaarden met hoogstammen bevinden

zich bij woonhuizen (bijv. Lithsedijk 102, Lithse Dijk 58-60) een klein aantal boerderijen (Weisestraat 9)en bij de kerk te Lithoyen.

Bij het kasteel van Oyen bevindt zich een laan met een dubbele rij majestueuze linden aan beide kanten van de weg. Twee grote platanen staan aan de Kerkstraat, het zijn de overblijfselen van de beplanting bij een afgebroken pand (Rijksmonument). Er zijn twee grote berken en een halfronde oprijlaan bij Lithse Dijk 6(Empire huis). Tegenover de sluis, binnendijks, markeert een groep notebomen de plek waar vroeger een begraafplaats lag. Voor enkele huizen bevinden zich nog leibomen (bijv. Dorpsstraat 13 en Batterijstraat 21 te Lithoyen).